

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

Журналга 1958 йил январда
Ойбек асос солган

Бир йилда олти марта чиқади

Бош муҳаррир:

Низомиддин МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:

Раҳматулла БАРАКАЕВ

Наим КАРИМОВ

Баходир КАРИМОВ

Дурдона ЛУТФУЛЛАЕВА

Абдуваҳоб МАДВАЛИЕВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Бахтиёр НАЗАРОВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Ёрқинжон ОДИЛОВ

Эргаш ОЧИЛОВ

(масъул котиб)

Шомирза ТУРДИМОВ

Бокижон ТЎХЛИЕВ

Алмаз УЛВИЙ

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

Жаббор ЭШОНҚУЛОВ

Бердак ЮСУФ

Қурдош ҚАҲРАМОНОВ

Улуғбек ҲАМДАМОВ

Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ

5
2021

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти

Тошкент - 2021

ИСАЖОН СУЛТОННИНГ "ОЗОД" РОМАНИДА РАМЗИЙЛИК

Муайян асар бадиияти ҳақида сўз борганда, энг аввало, унинг композицион қурилмасига, ёзувчи бадиий маҳорати ҳақида фикр юритилганда эса композиция яратиш маҳорати ва услубига алоҳида аҳамият қаратилади. Замонавий ўзбек адабиётида ўзига хос композицион қурилмасига эга бўлган романлар орасида Исажон Султоннинг "Озод" романи алоҳида аҳамият касб этади. Асар мазмуни, шакли, ғояси, тили ва бадииятида янгича талқинлар кўзга ташланади. Роман бошидан охиригача рамзий ифодалар билан зийнатланган. Инсоннинг руҳий-маънавий олами ҳақида ҳикоя қилувчи бу асар ҳаётнинг энг долзарб, бироқ ҳар қадамда илғаб бўлмас нозик маъноларидан баҳс юритади. Роман сўзнинг кудрати, моҳияти, сеҳри ва жилваларига бағишланган бўлиб, унинг инсон ҳаётидаги ўрни, ҳаётнинг акси сўзда эканлиги ва айтилган сўзнинг дунёни ўзгартира олиш кучига эга эканлиги ҳақида ҳикоя қилинади.

Озод исмли бир ўсмир йигит тоғ чўққиларида ўсган бахт лоласини олиб келиш ва абадий ҳузур-ҳаловат рамзи бўлган ҳумо қушини топиш учун йўлга чиқади. Озоднинг манзилга етиб бориши эса олдиндан башорат қилинган. Бу йўлда у жуда кўп синовларни бошидан ўтказиб, ҳар бир тегирмон чархпалагидан айланаётганида ниманингдир аксини (ҳақиқий аксини) кўриш бахтига мушарраф бўлади. Барча акслар билан танишиб, энг муқаддас зот Инсон эканлигини англагач, бошқа унсурларга ҳам мўътабарлик мақомини беради. Ўз номига лойиқ бўлиб, камолот сари қадам ташлайди.

Асарнинг умумий сюжетини композицион қурилмасига кўра қуйидаги уч боб ташкил этади: "Биринч акс", "Иккинчи акс", "Учинчи акс". Ҳар бир аксда асар қаҳрамонларини қайта-қайта учратамиз ва улар ўзликлари орқали англатиб келаётган мазмун-моҳиятни тушуниб борамиз. Асардаги ҳар бир ҳикоя ўзига хос маъно қирраларини очишга хизмат қилади, бир сўз билан айтганда, "Озод" романини маънолар ҳақидаги ёки ўзликни англаш йўлидаги фалсафий-дидактик асар дейиш мумкин. Романда ўзбек миллатигагина хос бўлган қадриятлар, урф-одатлар ва тасаввуфий руҳдаги фикрлар, узоқ ва яқин ўтмишдаги аجدодларимизни ёд этиш, ҳаётнинг ўзи асл ҳикматдан иборатлиги ҳақида сўз боради. Ота-она ва фарзанд муносабати, отага тик боқмаслик, уни ҳурмат қилиш, онани эъзозлаш, ота-онанинг эса фарзанд учун нечоғлик жон куйдириши, ҳаттоки этагига олов сачраган аёл учун танасининг ёнаётганидан кўра йиғлаётган ўғлининг ҳолати кўркинч эканлиги, нуридийдаси учун жонини ҳам бермоққа тайёр эканлиги ниҳоятда таъсирли тарзда ўз ифодасини топган. Ёзувчи таъбирича, теварагимиздаги дунё асли собит ва ўзгармас, унда рўй бераётган воқеа-ҳодисалар аксланади, чунки инсон уларга қиймат беради. У қиймат берган нарсга қадрли, қиймат бермагани қадрсиз. Шу аснода, йўлида учраган аксларни кўрган Озод тафаккурида турли хил фалсафий руҳдаги фикрлар жўш уради, бу фикрлар орқали унинг манзили ойдинлашиб, маънолар оламининг асл аксларини илғаб боради. "Лекин онангнинг иззати отангдан юз чандон улуғ демокдалар-

ку? Нима учундир, ҳар нарсанинг бошида ота бўлгани ҳолда, онага янаям зиёда иззат кўрсатиш талаб қилинмоқда-ку? Ҳа, ҳақиқатан ҳам ғалати чарх бу: болага "онангни иззат қил" дейилса, онага "эганга бўйсун" дейилмоқда, ўғил эрта бир кун улғайиб, ўзи ота бўлгани маҳал, онасига кўрсатган иззат-эҳтиромининг ўз жуфтидан қайтганига шохид бўлса, қиз турмуш курганида хўжасига кўрсатган эҳтиромининг аксини боласидан кўрмоқда..."¹.

Аслида мақсад фақат манзилга етишда эмас, балки мана шу масофа давомидаги маъноларнинг англаниши ва уни идрок қилинишида. Инсоннинг хузур-ҳаловатга, бахтга эришиши ҳам унинг маънавий-руҳий камолотга етиши билан чамбарчас боғлиқ эканлиги асар замирида ифодаланади. Шу тариқа ёзувчи романда дунёнинг юксалиши беҳуда, инсоннинг руҳий юксалиши муҳим, деган ғояни илгари суради.

Турли мақсадларда ва турли хил йўсинда асарлар яратилаётган бугунги илғор адабий жараёнда роман ғояси энг долзарб масалалардан бири саналади. Илмий-назарий адабиётларда ғояга қуйидагича таъриф берилган: "Санъатнинг тасвир объекти устидан чиқарган "ҳукми" – унинг ғоясидир. Ғоя – санъат асарида қўйилган ва ёритилган масалалардан келиб чиқадиган мантиқий хулоса"². Шунга мувофиқ тарзда айтиш мумкинки, муаллиф томонидан танланган мавзу асар ғояси билан узвий боғлиқ бўлади. Ёзувчи роман сюжети учун ҳаётий ҳақиқатни асос қилиб олади ва унинг у ёки бу жиҳати ҳақидаги фикрларини китобхонга етказмоқчи бўлади. Шу фикрни асардаги образлар фаолиятига, қўйилган масалалар замирига сингдириб юборади. Ўқувчи асар билан танишиб чиққач, воқеа-ҳодисалар талқинидан, характерлар мантиғидан ғояни топиб олади. Ғоя асар мазмунига қанчалик чуқур сингдирилган бўлса, унинг бадиий таъсирчанлиги, етуқлиги, пухта ва пишиқлиги, эмоционаллиги шу қадар кучли бўлади. Исажон Султон ҳам "Озод" романида илгари сураётган ғояни, инсон ўзини ўзи англаш йўлидаги манзил, маъно ва мазмунни ўзига хос ифода йўсини орқали ноанъанавий тарзда китобхонга тақдим этади. Асар поэтикаси, хусусан, унинг сюжети, композицияси, шакли, мазмунини аниқлаш, асар тили ва ундаги бадиий тасвир воситаларининг қўлланилиши муаллиф маҳоратидан далолат беради. Ижод жараёнидаги бундай ҳолат ёзувчининг индивидуал услубга эга эканлигини кўрсатади. Зеро, услубнинг юзага келиши ижодкор шахсининг бадиий тафаккур типига боғлиқ.

Асардаги ҳар бир персонаж нутқи соф адабий тилда бўлиб, уларга куюк ва ўзига хос маъно юкланган. Ҳар бир сўз ўз қийматига эга бўлгани ҳолда, асар ғояси, қаҳрамонлар характерини очишга хизмат қилади. Донишмандлик рамзи сифатида талқин этилган шамол образи нутқига эътибор берсак, кўз олдимизда чинакам донишманд, улуғ сиймо гавдаланади: "Румузнинг остида ҳикмат бор, – деб жавоб берди шамол. – Сен ўша ҳикматнинг ҳам тубига боқ. Фитратининг пардалари остидаги яна бир парда очилса, тамомила бошқа ҳодисаларни кўра бошлайсан" (250). Романда тасвирланган шамол образи бош қаҳрамон Озоднинг ҳамроҳ дўсти, ҳам устози, ҳам ровий, ҳам табиатнинг

¹ Султон И. Озод. – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2018, 194-бет. Асардан келтирилаётган кейинги мисолларнинг саҳифаси қавс ичида кўрсатилади.

² Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2004, 102-бет.

бетакрор кучидир. Озодни Учёнғокдан Искандар тоғигача етиб бориш манзилида, юрар йўлида етакчилик қилади.

Асар муқаддимасида "Фалончи йўлга чиқиб, фалон манзилга борди" деган гап дарчага ўхшайди, ундан боксанг, ортида мен айтган нарсаларни кўра оласан. Дарча зоҳир, ортидагилар ботиндир..." (146) дейилади. Ана шу дарча ортидаги ботиний рамзларни илғашга уринамиз. Шамолни юқорида донишмандлик рамзи деб эътироф этдик, асардаги аёллар, умумий ҳолда, қут-барака ва насл давом этишининг рамзи, яъжуж-маъжужлар – гуноҳ рамзи, мардудлар ва муртад – гуноҳкор, лола – бахт, ҳумо куши – тўкинлик, отлар эса меҳр-оқибатнинг тимсоли сифатида ифодаланган. Озод қир этагидаги кўм-кўк майсаларга қарата "Ассалому алайкум, эй Аҳли Маъни" деганида ҳам аслида у майсаларга эмас, маъноларни илғаган, айтиб кетган ва ўзлари ҳам аллақачон маъноларга айланишга улгурган буюк даҳолар, чинакам истеъдод соҳибларини назарда тутати. Бунга асарнинг турфа ўринларидаги турли ишораларда ҳам гувоҳ бўламиз. "Баъзи кишилар билиб-билмай ҳикмат айтадилар. Умр оқар сувдир, деган ҳикмат донишманднинг эмас, халқнинг сўзидир. Бу ҳодисада донишманд ҳам авомга ўхшаб умрнинг сувдай оқишини кўради дейишинг хато, чунки бу ерда сув – донишманднинг ўзидир" (146). "Кўр киши" ҳикоясидаги қаҳрамон (кўр киши) Озодга шундай дейди: "У бир бекнинг наъматаги эди, – деди кўр, – ҳалиям чайқалиб турган бўлса керак, ўша ёққа ўтиб қолсанг, хабар олиб қўярсан. Айтмоқчи, йўлингда бир мажнунтолни ҳам кўрасан, у оддий толлардан эмас, тинмай кўз ёши тўккани тўккан. Уларни дуо қилиб ўт, ҳар ҳолда савобга зор бўлсалар ажабмас" (159). Агар китобхон эътибор қилмаса, ёзувчи бу ерда ишора қилаётган ижодкорларни пайқамаслиги мумкин. Чайқалиб турган наъматак аслида Ойбекдан, тинмай кўз ёши тўкаётган мажнунтол эса Миртемирдан дарак беради. Шу тариқа йўл давомида Жалолиддин Румий, Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб сиймоларини, А.Орипов, Э.Воҳидов, Ш.Раҳмон, М.Юсуф ва яна кўплаб ижодкорлар мисраларини ва улар англатган маъноларни китобхон онгу шуурига сингдиради. Асар сўнгида ҳам Озод англаб етган ҳақиқатлар эътирофи кумга кўмилиб ётган кўза тилидан куйидаги тарзда ифода этилади: "Илоҳи, акрам ул-акрамин – Сен, ва гуноҳкор – мен. Илоҳи, агарчи журму исёндан ўзга ишим йўқ, аммо Сендин ўзга ҳам кишим йўқ... Илоҳи, чун ҳар не қилилур Сенга тақдирдур, қилғучига қилмоқта не тадбирдур... Илоҳи, қаламимга ҳамдинг рақамига машғуллик бер ва рақамимга халойиқ кўнглига мақбуллик бер..." (325). Ёзувчи айтмоқчи бўлган ҳикмат сўзларини Навоий тилидан айтади ва бунинг натижасида асарнинг ўзига хос таъсирчанлиги ва жозибасини янада оширади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ўзига хос мазмун ва шаклга эга бўлган мазкур роман нафақат муаллиф ижодида, балки замонавий ўзбек насрига ҳам янгича услуб, янгича оҳанг, янгича руҳни олиб кирди. Ҳаётнинг бош мезони саналмиш маънавий камолот сари дадил қадам ташлашга ундовчи бу асар инсоннинг руҳияти ва тафаккуридаги ғалаёнларни тарбиялайди, адабиёт ихлосмандларининг эстетик тафаккурининг ўстиради, айниқса ёш авлодни миллий маънавиятимиз руҳида тарбиялашга хизмат қилади.

РЕЗЮМЕ. Мақолада адабиётшуносликдаги рамзийлик, мавзу ва маъно тушунчалари Исажон Султоннинг "Озод" номли романи композицияси мисолида тадқиқ этилади. Рамзийлик ва маъно тушунчалари асардаги образлар орқали ёритиб берилди.

РЕЗЮМЕ. В данной статье исследуются понятия символичность, тема и смысл в литературоведении на примере композиции романа Исаджана Султана "Озод". Понятия символичность и смысл освещаются посредством образов романа "Озод".

RESUME. In this article, the concepts of symbolism, theme, and meaning in literature are explored by the example of the composition of the novel "Ozod" by the writer Isadjon Sultan. The concepts of symbolism and meaning are illuminated by the images in the work.

Таянч сўз ва иборалар: композиция, ғоя, сюжет, унсур, услуб, ҳикоя, рамзийлик, мавзу, маъно, мазмун, ифода, сўз, образ, маҳорат.

Ключевые слова и выражения: композиция, идея, сюжет, элемент, стиль, рассказ, символичность, тема, смысл, содержание, выражение, слово, образ, мастерство.

Key words and word expressions: composition, idea, plot, element, style, story, symbolism, theme, meaning, content, expression, word, image, skill.

МУНДАРИЖА

Тилшунослик

Д.Лутфуллаева. Ўзбек тилшунослигининг янги тараққиёт босқичи.....	3
Ё.Одилов. Мустақиллик даври ўзбек лексикографияси тараққиёти.....	12
М.Юлдашев. Ўзбек тилида ретронимлар.....	19
А.Бегматов. Ўзбек тили ва Олтин Ўрда.....	23

Адабиётшунослик

З.Қобилова. Амирий ижодида фольклор мотивлари.....	31
Х.Ҳамроқулова. Абдулла Қаҳҳорнинг адабий-эстетик қарашлари.....	35
О.Олтинбек. Рауф Парфи сонетларининг каноник табиати.....	40
Ш.Назарова. Янги ўзбек шеърятининг шаклланишида баёз ва мажмуаларнинг ўрни.....	45
Х.Ҳамидов. Яқин тиллардан таржиманинг ўзига хосликлари.....	51

Илмий ахборот

Б.Ражабова. Алишер Навоий ва Давлатшоҳ Самарқандий.....	56
А.Холмуродов. Амиркул Пўлкан шеърлари ҳақида.....	61
Г.Худоёрова. Абдулла Орипов шеърларида лирик кечинма	65
Ҳ.Юлдашева. Миллий руҳ талқинида поэтик мазмун ва шаклнинг ўрни.....	69
Л.Шарипова. Замонавий шеърятда ёмғир образи.....	73
Н.Мўминова. Халқ инонч айтимларининг ўрганилишига доир.....	76
О.Кучкаров. Поэтик мотивларнинг прагматик хусусиятлари.....	80
Д.Қаландарова. Карл Райхл тадқиқотлари таснифи.....	86
Н.Турсунова. Муқимий маҳоратининг баъзи қирраларига доир.....	91
И.Саймуратова. Исажон Султоннинг "Озод" романида рамзийлик.....	95
Ҳ.Тўрабоева. Фирдавсий ижодининг Англияда ўрганилиши.....	98
Ш.Искандарова, Р.Жўраева. Муқимий шеърларида ўхшатишлар.....	101
М.Раҳматов. Алишер Навоий ғазалларида нуткий субъект.....	105
Э.Жабборов. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг лингвистик қарашлари.....	112
А.Ҳасанов. Лексик синонимиянинг замонавий талқини.....	116
М.Набиева. Терминларнинг формал-грамматик хусусиятлари ҳақида.....	120
Ҳ.Раҳмонов. О.Матжон шеърларида "қора" ранг билдирувчи лексема ассоциацияси.....	123
Д.Файзуллаева. Халқ дostonлари тилида йилқичилик атамалари.....	126

Фанимиз заҳматкашлари

Ҳ.Ҳомидий. Тадрижийлик.....	130
-----------------------------	-----

Илмий ҳаёт

У.Ҳамдамов. Асрни бўйлаган адиб.....	133
--------------------------------------	-----